

Γιώργος Σταμέλος Παν/μιου Πατρών

Συγκλίσεις και αποκλίσεις των Προγραμμάτων των ΠΤΔΕ των ελληνικών Πανεπιστημίων: ανάλυση των γνωστικών αντικειμένων των μελών ΔΕΠ τους

1. Εισαγωγή

Από προηγούμενη εργασία μας¹, είχαμε την ευκαιρία να δείξουμε ότι τα ΠΤΔΕ της χώρας μας εμφανίζουν έντονες αποκλίσεις, υπερβολικές ίσως για ομότιπλα Τμήματα. Αυτό απεικονίζεται ευκρινώς τόσο στην οργανωτική τους ένταξη και ανάπτυξη στον πανεπιστημιακό χώρο όσο και σε επίπεδο εσωτερικής δομής και συγκρότησης του προγράμματος προπτυχιακών σπουδών (ΠΠΣ). Μάλιστα εκείνο που είχε διαφανεί ήταν η έλλειψη ενός συγκεντρωμένου πλαισίου, βάσει του οποίου θα εντάσσονταν σε αυτό τα προσφερόμενα μαθήματα. Μία έλλειψη η οποία οδηγούσε στο να μοιάζουν τα προγράμματα αυτά ασύνδετα και ανεξέλεγκτα².

Στην παρούσα εργασία θα πάμε ένα βήμα πιο πέρα. Θα διερευνήσουμε τα γνωστικά αντικείμενα (ΓΑ) διορισμού των μελών ΔΕΠ των ΠΤΔΕ. Η ανάλυση αυτή θα βασιστεί σε έγγραφα που μας έστειλαν οι γραμματείες των ΠΤΔΕ το Σεπτέμβριο του 2000.

2. Τα γνωστικά αντικείμενα των μελών ΔΕΠ των ΠΤΔΕ

Τα μέλη ΔΕΠ των εννέα ΠΤΔΕ της χώρας ανέρχονται σε 191. Για τις ανάγκες της ανάλυσής μας, τα ΓΑ διορισμού τους έχουν χωριστεί σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: Επιστήμες της Εκπαίδευσης, Θετικές Επιστήμες και Θεωρητικές Επιστήμες.

Στη συνέχεια, τα ΓΑ ανά κατηγορία χωρίστηκαν εκ νέου σε τρεις υποκατηγορίες που σηματοδοτούνται με χρώματα. «Ασπρο», για τα ΓΑ με ρητή και άμεση αναφορά στο Δημοτικό Σχολείο. «Ανοιχτό γκρι», εκείνα που είναι γενικότερα αλλά περιλαμβάνουν, ως τμήμα τους, το Δημοτικό Σχολείο. «Σκούρο γκρι», όσα θα

¹ ΣΤΑΜΕΛΟΣ Γ., 1999, *Τα Πανεπιστημιακά Παιδαγωγικά Τμήματα: Καταβολές-Παρούσα Κατάσταση-Προοπτικές*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.

² Στο ίδιο, δες για παράδειγμα σελ.191-196.

χαρακτηρίζονταν «παράδοξα» είτε ως προς τον τίτλο του Τμήματος είτε ως προς την επιστημολογική τους συγκρότηση.

Τέλος, χρειάζεται να διευκρινιστεί ότι η Διδακτική Μεθοδολογία έχει ενταχθεί στις Επιστήμες της Εκπαίδευσης ενώ οι ειδικές Διδακτικές στις άλλες δύο κατηγορίες, ανάλογα με το είδος τους.

2.1. Μέλη ΔΕΠ στις Επιστήμες της Εκπαίδευσης

Σύμφωνα με τον πίνακα 1, υπάρχουν 100 μέλη ΔΕΠ, των οποίων τα ΓΑ κατατάσσονται σε αυτή την κατηγορία.

Από την παράθεση των ΓΑ, θα μπορούσε κανείς να τα κατανείμει ως εξής:

- α. 4 άσπρο
- β. 84 ανοικτό γκρι
- γ. 12 σκούρο γκρι.

Η ουσιαστική παρατήρηση που φαίνεται να αναδεικνύεται από τον πίνακα 1, είναι η συνύπαρξη, δύο διαφορετικών επιστημονικών, αλλά όχι μόνο, παραδόσεων. Αυτή που παραπέμπει στις «Επιστήμες της Εκπαίδευσης» και εκείνη που αναφέρεται στην «Παιδαγωγική».

Η υπόθεση που θα μπορούσε να προταχθεί είναι ότι η διαφοροποίηση αυτή συνδέεται με τη διαφορετική επιστημονική προέλευση των μελών ΔΕΠ των ΠΤΔΕ. Αυτό αν και δεν συνιστά ιδιαιτερότητα για τα ελληνικά Πανεπιστήμια, πιθανόν να σηματοδοτεί μία αιτία για τη βαβυλωνία των ΠΠΣ των ΠΤΔΕ. Εκείνο όμως, που φαίνεται να πιστοποιείται (και στην περίπτωση των ΠΤΔΕ) είναι η ατομία και η διστακτικότητα επιλογής μεταξύ διαφορετικών επιστημονικών παραδόσεων, στοιχείο που γενικότερα μοιάζει από τα διαχρονικά σταθερά της ελληνικής πραγματικότητας. Γεγονός που ενδεχομένως θα μπορούσε να συνδεθεί με τις κακοδαιμονίες και τα μπλοκαρίσματα στην εξελικτική πορεία ανάπτυξης μίας ελληνικής επιστημονικής παράδοσης. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε μία επιμέρους ανάλυση των ΓΑ με βάση τις δύο παραδόσεις.

2.1.1. Επιστήμες της Εκπαίδευσης

Τα ΓΑ των μελών ΔΕΠ των ΠΤΔΕ που εντάσσονται σε αυτή την παράδοση φαίνεται να αντιμετωπίζουν δύο προβλήματα, επιστημολογικής και θεσμικής υφής.

Το πρώτο, έχει δύο διαστάσεις. Από τη μία, δεν φαίνεται να υπάρχει σαφής οριοθέτηση των ΓΑ που εντάσσονται στις «Επιστήμες της Εκπαίδευσης». Από την

Πίνακας 1: Μέλη ΔΕΠ ΠΤΔΕ με γνωστικό αντικείμενο στις Επιστήμες της Εκπαίδευσης

1	Διδακτική Μεθοδολογία	26	Αναλυτικά Προγράμματα – Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών: Θεωρία και Πράξη	51	Γενική και Ειδική Διδακτική	76	Κοινωνιολογία της Ελληνικής Εκπαίδευσης
2	Παιδαγωγική με έμφαση στη Φιλοσοφία της Παιδείας	27	Ψυχοφυσιολογία και Ψυχική Υγιεινή του Παιδιού	52	Περιβαλλοντική Εκπαίδευση	77	Επιμόρφωση και Εκπαιδευτική Πολιτική
3	Αγωγή Παιδιών με Ειδικές Ανάγκες	28	Συγκριτική Παιδαγωγική	53	Γενική Παιδαγωγική	78	Ψυχομετρία και Ψυχολογία Ατομικών Διαφορών, με ιδιαίτερη έμφαση στη Νοημοσύνη – Παιδαγωγική:
4	Παιδαγωγική Ψυχολογία	29	Διδακτική Μεθοδολογία: Θεωρία και Πράξη	54	Συγκριτική Παιδαγωγική-Ευρωπαϊκή Διάσταση στην Εκπαίδευση	79	Κοινωνικοψυχολογικές Προσεγγίσεις της Εκπαιδευτικής Διαδικασίας – Διαπολιτισμική Επικοινωνία και Αγωγή
5	Διδακτική Μεθοδολογία Μαθημάτων Δημοτικού Σχολείου	30	Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης	55	Γνωστική Ψυχολογία	80	Οργανωσιακή Ψυχολογία, με έμφαση στην Εκπαίδευση
6	Συγκριτική Παιδαγωγική	31	Ειδική Παιδαγωγική των Διαταραχών του Λόγου και της Ομιλίας	56	Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης με έμφαση στο ρόλο των ακαδημαϊκών επαγγελμάτων	81	Κοινωνική Διαστρωμάτωση – Κοινωνιολογία Εκπαιδευτική και Κοινωνική Στατιστική με χρήση Η/Υ
7	Κοινωνική Ψυχολογία	32	Ειδική Αγωγή	57	Φιλοσοφία της Παιδείας	82	Συστηματική Παιδαγωγική, με έμφαση στην Περιβαλλοντική Αγωγή και τον Εκπαιδευτικό Προσανατολισμό
8	Εκπαιδευτική Πολιτική με έμφαση στην Οργάνωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος και του Διδακτικού Έργου	33	Διδακτική Μεθοδολογία: Θεωρία και Πράξη	58	Θεωρία και Πράξη της Διγλωσσίας και της Δίγλωσσης Εκπαίδευσης	83	Οικονομία της Εκπαίδευσης
9	Παιδαγωγική	34	Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης	59	Θεωρίες Μάθησης	84	Ειδική Αγωγή – Αγωγή του Κωφού
10	Ψυχολογία με έμφαση στο Σχεδιασμό Ψυχοκοινωνικών Παρεμβάσεων	35	Ψυχοκοινωνιολογία της Σχολικής Τάξης	60	Κλινική Ψυχολογία	85	Οικογενειακή και Συμβουλευτική Ψυχολογία, με ειδικότητα στην Ψυχολογία της Γυναίκας και του Παιδιού
11	Διδακτική με έμφαση στην Πειραματική Διδασκαλία και τα Διδακτικά Μέσα	36	Εξελικτική Ψυχολογία	61	Πληροφορική-Νέες Τεχνολογίες και Εκπαίδευση	86	Λειτουργία των Εκπαιδευτικών Θεσμών και Εκπαιδευτική Πολιτική
12	Κλινική Ψυχολογία – Εφαρμογές στο χώρο του Σχολείου	37	Η Πληροφορική στην Εκπαίδευση-Συστημική προσέγγιση	62	Μέθοδοι και Τεχνικές Κοινωνικής Έρευνας	87	Εξελικτική Ψυχολογία, Ανάπτυξη Αξιών και Γνωστικών Διαδικασιών
13	Κλινική Κοινωνική Ψυχολογία	38	Παιδαγωγική με έμφαση στη Διαπολιτισμική Παιδαγωγική	63	Παιδαγωγική με έμφαση στη Μάθηση και τις Αποκλίσεις	88	Ψυχολογία: Παιδαγωγική και Εξελικτική Ψυχολογία με έμφαση στην Ειδική Αγωγή

14	Η/Υ και Πολυμέσα στην Εκπαίδευση	39	Παιδαγωγικά: Κοινωνικές Όψεις της Αγωγής – Κοινωνιολογία του Διδασκαλικού Επαγγέλματος	64	Ψυχολογία με έμφαση στην Κοινωνική Ψυχολογία	89	Επιστήμες της Αγωγής με έμφαση στην Ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης
15	Ειδική Αγωγή – Μαθησιακές Δυσκολίες	40	Διδακτική Μεθοδολογία – Αναλυτικά Προγράμματα	65	Παιδαγωγική με έμφαση στην Κοινωνική Παιδαγωγική	90	Δημόσιο Δίκαιο με έμφαση στο Δίκαιο της Εκπαίδευσης
16	Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης	41	Παιδαγωγικά με έμφαση στην Οργάνωση της Διδασκαλίας και στα Οπτικο-ακουστικά Μέσα Διδασκαλίας – Μάθησης	66	Σχολική Παιδαγωγική	91	Κοινωνική Οικολογία και Αγωγή στην Προστασία του Περιβάλλοντος
17	Παιδαγωγική με έμφαση στην Εκπαίδευση Ειδικών Ομάδων και στη Διδασκαλία των Μαθηματικών	42	Ψυχολογία – Ειδική Αγωγή	67	Παιδαγωγική με έμφαση στη Γενική Παιδαγωγική και Γενική Διδακτική	92	Θρησκευτική Παιδεία
18	Παιδαγωγική	43	Υπολογιστές στην Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική Έρευνα	68	Πληροφορική στην Εκπαίδευση με έμφαση στις Εικονικές Πραγματικότητες στη Διδασκαλία	93	Η/Υ στην Επιστήμη και στην Εκπαίδευση
19	Διδακτική Μεθοδολογία	44	Συγκριτική Παιδαγωγική και Κοινωνικοποιητική Λειτουργία της Εκπαίδευσης	69	Παιδαγωγική με έμφαση στον Επαγγελματικό και Εκπαιδευτικό Προσανατολισμό	94	Πολιτικές Επιστήμες με έμφαση στους Θεσμούς
20	Γενική Παιδαγωγική	45	Κοινωνιολογία με έμφαση στην Κοινωνιολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των μέσων μαζικής επικοινωνίας	70	Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης	95	Φιλοσοφία: Φιλοσοφία της Αγωγής
21	Παιδαγωγική με έμφαση στις Κοινωνιολογικές Προϋποθέσεις της Αγωγής	46	Εξελεγκτική Ψυχολογία	71	Ειδική Αγωγή	96	Οι Κοινωνικές Σπουδές στο Δημοτικό Σχολείο
22	Σχολική Παιδαγωγική	47	Επιστήμες της Αγωγής με έμφαση στην Παιδαγωγική Ψυχολογία	72	Ψυχολογία – Εξελεγκτική Ψυχολογία	97	Πολιτισμικά και Θρησκευτικά Πρότυπα και η Διδακτική τους στο Σχολείο
23	Γενική Παιδαγωγική τροπ. σε Παιδαγωγική Ψυχολογία με έμφαση στις Θεωρίες Μάθησης και Μαθησιακές Δυσκολίες	48	Παιδαγωγικές Επιστήμες	73	Παιδαγωγική	98	Κοινωνιολογία του Αθλητισμού
24	Παιδαγωγική τροπ. σε Βασικές Παιδαγωγικές Αρχές και Διδακτική Μεθοδολογία (Γενική Παιδαγωγική Θεωρία και Πράξη-Διδακτική Μεθοδολογία-Αναλυτικά Προγράμματα-Διδακτική Μεθοδολογία και Προσχολική Πρακτική)	49	Ψυχογλωσσικές και Κοινωνιογλωσσικές Διαστάσεις της Διγλωσσίας	74	Σχρεοδυναμική Παιδαγωγική	99	Παιδαγωγική Επιστημολογία και Διδακτική των Φυσικών Επιστημών
25	Παιδαγωγική Ψυχολογία	50	Ψυχολογία με έμφαση στη Γνωστική Ψυχολογία	75	Παιδαγωγική Ιστορία Νεοελληνικής Εκπαίδευσης – Συγκριτική Παιδαγωγική	100	Επιστημολογία

άλλη, και ίσως το σημαντικότερο, δεν μοιάζει να υπάρχουν κατ'ουσίαν Επιστήμες της Εκπαίδευσης! Οι «Επιστήμες της Εκπαίδευσης» για να υπάρξουν απαιτείται συνθετική διεπιστημονική εργασία με επίκεντρο τα εκπαιδευτικά φαινόμενα και καταστάσεις, γεγονός που θα ανεξαρτητοποιούσε τα ΓΑ από τις Επιστήμες-προέλευσής τους (πχ. Κοινωνιολογία, Ψυχολογία, κτλ) και θα συγκροτούσε ένα «νέο», «ξεχωριστό» επιστημονικό πεδίο, εκείνο των «Επιστημών της Εκπαίδευσης». Το τελευταίο δεν φαίνεται να υφίσταται.

Είναι αλήθεια, ότι αυτό, δεν πιστοποιείται από την απλή παράθεση των ΓΑ των μελών ΔΕΠ. Αντίθετα, αποδεικνύεται με το συνδυασμό ΓΑ διορισμού και «ατελείωτων παράλληλων καταλόγων μαθημάτων από το χώρο των επιμέρους Επιστημών»³.

Το δεύτερο πρόβλημα, το θεσμικό, παραπέμπει στο διαφορετικό εύρος μεταξύ του αντικειμένου των «Επιστημών της Εκπαίδευσης» και του «Δ.Ε.» (Δημοτικής Εκπαίδευσης) του τίτλου των ΠΤΔΕ. Γεγονός που πιστοποιείται από την ένταξη της συντριπτικής πλειονότητας των ΓΑ στο «ανοικτό καφέ».

Το ερώτημα που προκύπτει, λοιπόν, είναι οι συνέπειες της αναντιστοιχίας μεταξύ της στενότητας του τίτλου των συγκεκριμένων Τμημάτων (Δημοτικής Εκπαίδευσης) και της ευρύτητας του αντικειμένου ενασχόλησης των Επιστημών της Εκπαίδευσης. Το ερώτημα αυτό παίρνει τις πραγματικές του διαστάσεις αν αναλογιστεί κανείς ότι στο Πανεπιστήμιο, σε αντίθεση με τα μη πανεπιστημιακά ιδρύματα, το κεκτημένο της ακαδημαϊκής ελευθερίας δίνει τη δυνατότητα στον πανεπιστημιακό δάσκαλο να ασχολείται, ερευνητικά και διδακτικά, με ό,τι αυτός επιθυμεί. Ποιές άραγε είναι οι επιπτώσεις για την αρχική εκπαίδευση των εκπαιδευτικών της Δημοτικής Εκπαίδευσης;

2.1.2. Παιδαγωγική

Με δεδομένο τα στοιχεία του πίνακα 2, μία σειρά από ερωτήματα δημιουργούνται.

Το αρχικό ερώτημα σχετίζεται με τον ίδιο τον τίτλο. «Παιδαγωγική», «Παιδαγωγικές Επιστήμες» ή «Παιδαγωγικά»; Είναι μία ή πολλές; Αν είναι πολλές, ποιές είναι και πώς συγκροτούνται; Το συγκεκριμένο ερώτημα δικαιούται να τεθεί με

---

³ Ο.π. ΣΤΑΜΕΛΟΣ Γ., σελ.217.

Πίνακας 2: Επιστημολογικά προβλήματα της «Παιδαγωγικής Επιστήμης» με βάση τα Γ.Α. των μελών ΔΕΠ των ΠΤΔΕ.

1. Ορισμός

α. Παιδαγωγική(3)⁴ ή Παιδαγωγικές Επιστήμες;

β. Τι σημαίνει Παιδαγωγική ή Παιδαγωγικές Επιστήμες σε ένα.... Παιδαγωγικό Τμήμα;

2. Διολισθήσεις...

Γενική Παιδαγωγική (2) → Παιδαγωγική με έμφαση στη Γενική Παιδαγωγική και Διδακτική Μεθοδολογία → Παιδαγωγική τροπ. Βασικές Παιδαγωγικές Αρχές και Διδακτική Μεθοδολογία (Γενική Παιδαγωγική Θεωρία και και πράξη-Διδακτική Μεθοδολογία- Αναλυτικά Προγράμματα-Δ.Μ. και Προσχολική Πρακτική). → Παιδαγωγικά με έμφαση → στην Οργάνωση της Διδασκαλίας και στα Οπτικο-ακουστικά Μέσα Διδασκαλίας-Μάθησης

→ Γενική Παιδαγωγική τροπ. σε Παιδαγωγική Ψυχολογία με έμφαση στις Θεωρίες Μάθησης και Μαθησιακές Δυσκολίες → Ειδική Αγωγή-Μαθησιακές Δυσκολίες → Αγωγή Παιδιών με ειδικές ανάγκες → Παιδαγωγική με έμφαση → στην Εκπαίδευση Ειδικών ομάδων και στη Διδασκαλία των Μαθηματικών

→ Παιδαγωγική Ψυχολογία (2) → Επιστήμες της Αγωγής με έμφαση στην Παιδαγωγική

⁴ Οι αριθμοί σε παρένθεση δείχνουν τον αριθμό των ΠΤΔΕ που διαθέτουν το εν λόγω ΓΑ.

Ψυχολογία

3. Επεκτάσεις και ανακατέματα...

- α. Παιδαγωγική με έμφαση → Κοινωνικοψυχολογικές προσεγγίσεις
στη Διαπολιτισμική Παιδαγωγική της Εκπαιδευτικής Διαδικασίας-
Διαπολιτισμική Επικοινωνία και Αγωγή
- β. Παιδαγωγικά: Κοινωνικές όψεις → Παιδαγωγική με έμφαση → Παιδαγωγική με έμφαση
της Αγωγής – Κοινωνιολογία στην Κοινωνική Παιδαγωγική στις Κοινωνιολογικές
του Διδασκαλικού Επαγγέλματος Προϋποθέσεις της Αγωγής
- γ. Σχολική Παιδαγωγική (2)
- δ. Παιδαγωγική με έμφαση → Συστηματική Παιδαγωγική, με έμφαση → Κοινωνική οικολογία και Αγωγή
στον Επαγγελματικό και στην Περιβαλλοντική Αγωγή και στην Προστασία του Περιβάλλοντος
Εκπαιδευτικό Προσανατολισμό των Εκπαιδευτικό Προσανατολισμό
- ε. Σχεσιοδυναμική Παιδαγωγική
- στ. Παιδαγωγική με έμφαση → Φιλοσοφία με έμφαση στη → Φιλοσοφία με έμφαση στη Γνωσιολογία- → Φιλοσοφία: Φιλοσοφία της
στη Φιλοσοφία της Παιδείας Φιλοσοφία της Παιδείας και Ηθική και Φιλοσοφία της Παιδείας Αγωγής
στην Κοινωνική Φιλοσοφία
- ζ. Συγκριτική Παιδαγωγική(2) → Συγκριτική Παιδαγωγική- → Συγκριτική Παιδαγωγική και → Παιδαγωγική Ιστορία
Ευρωπαϊκή Διάσταση στην Κοινωνικοποιητική Λειτουργία Νεοελληνικής Εκπαίδευσης-
Εκπαίδευση της Εκπαίδευσης Συγκριτική Παιδαγωγική
- η. Παιδαγωγική Επιστημολογία- → Παιδαγωγική: Διδασκαλία και → Παιδαγωγικά: η Εκπαίδευση των Εκπαιδευτικών

- και Διδακτική των Φυσικών Επιστημών   Μάθηση Φυσικών Επιστημών   με έμφαση στη Μεθοδολογία της Διδασκαλίας των Μαθηματικών στο Δημοτικό Σχολείο
- θ. Αισθητική Αγωγή με ιδιαίτερη έμφαση → Αισθητική Παιδεία με έμφαση → Θεατρική Παιδεία και Αγωγή
Στα Εργαστήρια για τις Εικαστικές Τέχνες   στις Εικαστικές Τέχνες και του Λόγου
Τέχνες   στην εφαρμογή τους στην Εκπαίδευση
- ι. Παιδαγωγική: Διδασκαλία → Παιδαγωγική της Λογοτεχνίας
Γλωσσικών Μαθημάτων
και Στοχαστικοκριτική
Διδασκαλία
- κ. Θρησκευτική Παιδεία

βάση τις επιστημολογικές «διολισθήσεις» που παρατηρούνται στον προηγούμενο πίνακα.

Επιπλέον, τι άραγε σημαίνει ένα γνωστικό αντικείμενο «Παιδαγωγική» σε ένα...Παιδαγωγικό Τμήμα; Τι νόημα ή τι επιστημονική αυστηρότητα θα έδειχνε ένα ΓΑ «Μαθηματικά» σε ένα Μαθηματικό Τμήμα, ή «Ψυχολογία» σε ένα αντίστοιχο Τμήμα;

Στη συνέχεια, αν όντως υπάρχει μία ή περισσότερες Επιστήμες με αυτή την ονομασία ποιά τα όριά και οι τομείς ενασχόλησής της/τους; Και εδώ τα ερωτήματα τεκμηριώνονται με βάση τις «επεκτάσεις και τα ανακατέματα» του πίνακα 2. Στην πραγματικότητα εκείνο που διαφαίνεται είναι ότι οι εκφράσεις «Παιδαγωγική :...», «Παιδαγωγική, με έμφαση...» και «Παιδαγωγική και...» αποτελούν τις πύλες εισόδου και νομιμοποίησης σε μία ανεξέλεγκτη κατάσταση.

2.1.3. Επιλέγοντας...

Αν και η ελληνική παράδοση και νοοτροπία δεν ωθεί σε επιλογές, έχουμε την πεποίθηση ότι μόνο η επιλογή οδηγεί σε συνθήκες προόδου και εξέλιξης. Αν αυτό εκληφθεί ως αξίωμα δράσης, τότε καλούμαστε να επιλέξουμε μεταξύ δύο διαφορετικών παραδόσεων.

Τη δεδομένη στιγμή η εικόνα εμφανίζεται θολή, απόρροια μιας επιλογής που εκκρεμεί, και γι' αυτό προβληματική και για τις δύο παραδόσεις. Από τη μία, και παρά τις ωραιοποιήσεις δεν φαίνεται να υπάρχουν «Επιστήμες της Εκπαίδευσης» στην Ελλάδα, στο βαθμό που δεν φαίνεται να αναπτύσσονται διεπιστημονικές προσεγγίσεις και δεν υφίσταται σύνθεση με βάση τα εκπαιδευτικά δρώμενα. Από την άλλη, η έκφραση «Παιδαγωγική» δεν μοιάζει να ορίζει, εκ φύσεως ή εκ χρήσεως, ένα συγκεκριμένο επιστημονικό πεδίο. Επιπλέον, για μια μελλοντική επιλογή, δεν θα έπρεπε ίσως να παραγνωριστούν τα ιστορικά δεδομένα. Πράγματι, η «Παιδαγωγική» είτε ως «φιλοσοφίζουσα» είτε ως «ηθικοπλαστική αρετολογία» είτε ως «τυπολατρία-προγονολατρία» είτε τέλος ως «ιδεολογικός διαποτισμός», δηλαδή επιστημονικά σαθρή, έχει παίξει ένα συγκεκριμένο ιστορικό ρόλο στην ελληνική κοινωνία και πολιτική. Ρόλος ο οποίος ενώ έχει γίνει στόχος αναλυτικής και εμπεριστατωμένης

κριτικής εδώ και πολλά πλέον χρόνια⁵, φαίνεται να ενυπάρχει ακόμα (ή να επανέρχεται) σε ορισμένες περιπτώσεις.

Αναζητώντας, εναγωνίως, ένα σταθερό σημείο προσδιορισμού και προσανατολισμού, το μόνο που φαίνεται να υπάρχει είναι οι Επιστήμες-προέλευσης των Επιστημών της Εκπαίδευσης. Ως εκ τούτου, η επιλογή πρέπει να τείνει, κατά τη γνώμη μας, στην πρόταξη των Επιστημών της Εκπαίδευσης, με την ελπίδα ότι, με την πάροδο του χρόνου και με την προσκόμιση μιας ικανής ποσότητας ερευνητικών εργαλείων και ερευνών, αλλά και, ίσως, μιάς νέας γενιάς ερευνητών, θα δημιουργηθούν οι συνθήκες εκείνες που θα ωθήσουν στην πραγματική ανεξαρτητοποίηση και ανάπτυξη μιάς Επιστήμης με εξειδικευμένο αντικείμενο το χώρο της εκπαιδευτικής πραγματικότητας...

2.2. Μέλη ΔΕΠ στις Θετικές Επιστήμες

Με βάση την ταξινόμηση του πίνακα 3, 42 γνωστικά αντικείμενα μελών ΔΕΠ των ΠΤΔΕ εντάσσονται σε αυτή τη κατηγορία.

Από αυτά:

α. 3 άσπρο

β. 23 ανοικτό γκρι

γ. 16 σκούρο γκρι.

Η πρώτη παρατήρηση έχει να κάνει, όπως στην προηγούμενη κατηγορία, με την πολύ περιορισμένη ένταξη ΓΑ στην υπο-κατηγορία (α)

Ομως, εδώ υπάρχει εντονότερη παρουσία ΓΑ που τοποθετούνται στην υποκατηγορία (γ) και μάλιστα ενίοτε η ύπαρξή τους είναι «εντελώς» παράδοξη για ΠΤΔΕ (εντελώς ενδεικτικά βλ. αρ.37, 38, 39, 40, 42).

Στη συνέχεια, φαίνεται να υπάρχει σημαντικό επιστημολογικό πρόβλημα ως προς τα ΓΑ της υπο-κατηγορίας (β), διαφορετικής όμως φύσεως και σύνθεσης από το προηγούμενο των Επιστημών της Εκπαίδευσης. Ουσιαστικά εδώ εμφανίζονται ως ΓΑ, ολόκληρες επιστήμες (πχ. Μαθηματικά) και ενίοτε σύνολο επιστημών (Φυσικο-μαθηματικές Επιστήμες)! Συνεπώς, στο βαθμό που η επιστημολογική συγκρότηση

---

⁵ Τελείως ενδεικτικά βλ.

α. ΦΡΑΓΚΟΣ Χρ., 1982, Βασικές θέσεις ενός γενικότερου σχεδίου για την επιμόρφωση των καθηγητών και την αξιολόγησή τους, εις *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ.9, σελ.18.

β. ΓΚΟΤΟΒΟΣ Θ. – ΜΑΥΡΟΓΙΩΡΓΟΣ Γ. – ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Π., 1984, *Κριτική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Πράξη*, εκδ. Σύγχρονη Εκπαίδευση, Γιάννενα, σελ.18-19, σ.25.

γ. ΜΥΛΩΝΑΣ Θ., 1993, Αλλαγές του ρόλου του εκπαιδευτικού στην Ελλάδα (1840-1990), εις *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ.68, σ.29.

Πίνακας 3: Μέλη ΔΕΠ ΠΤΔΕ με γνωστικό αντικείμενο στις Θετικές Επιστήμες

1	Φυσικομαθηματικές Επιστήμες	15	Εφαρμοσμένα Μαθηματικά και η Διδακτική τους	29	Μαθηματική Λογική και Μαθηματική Εκπαίδευση
2	Μαθηματικά	16	Διδακτική των Μαθηματικών	30	Διδακτική των Μαθηματικών
3	Χημεία με έμφαση στη Διδακτική της Χημείας και στη Χημεία Περιβάλλοντος	17	Εφαρμοσμένα Μαθηματικά και η Διδακτική τους	31	Διδακτική Φυσικών Επιστημών στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση
4	Επιστήμες της Γης με έμφαση στη Γεωλογία και τη Γεωγραφία	18	Φυσική	32	Διδακτική των Μαθηματικών με έμφαση στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση
5	Διδακτική Φυσικών Επιστημών	19	Διδακτική των Φυσικών Επιστημών	33	Διδακτική Μαθηματικών, με έμφαση στην ανάπτυξη Αναλυτικών Προγραμμάτων
6	Διδακτική των Μαθηματικών	20	Διδακτική των Μαθηματικών	34	Διδακτική των Μαθηματικών με έμφαση στη Γεωμετρία και τη Διδασκαλία της Γεωμετρίας
7	Βιολογία με έμφαση στις Επιπτώσεις του Περιβάλλοντος στην Υγεία	21	Μαθηματικά	35	Μαθηματικά Μοντέλα, Παραγωγικότητα και Ανάπτυξη στην Εκπαίδευση
8	Διδακτική Μεθοδολογία και Διδακτική των Φυσικών Επιστημών	22	Φυσικο-μαθηματικές Επιστήμες	36	Εκπαίδευση στις Φυσικές Επιστήμες και Εκπαιδευτική Τεχνολογία
9	Γεωγραφία και η Διδασκαλία της	23	Παιδαγωγικά: Η Εκπαίδευση των Εκπαιδευτικών με έμφαση στη Μεθοδολογία της Διδασκαλίας των Μαθηματικών στο Δ.Σ.	37	Βιολογία και Οικολογία με έμφαση στη Θαλάσσια Βενθική Πανίδα και Χλωρίδα
10	Φυσική με ιδιαίτερη έμφαση στην Ιστορία των Φυσικών Επιστημών	24	Μαθηματική Φυσική και Διδακτική Μαθηματικών και Φυσικής	38	Βιολογία- Ανθρωπολογία – Περιβάλλον
11	Αλγεβρική Θεωρία των Αριθμών και Μαθηματική Εκπαίδευση	25	Πληροφορική με έμφαση στο Λογισμικό	39	Φυσική της Περίθλασης των ακτινών Χ με έμφαση στη Δυναμική Σχεδίαση
12	Μαθηματική Εκπαίδευση	26	Ιστορία και Φιλοσοφία Φυσικών Επιστημών	40	Πειραματική Φυσική Στοιχειωδών Σωματίων (Κατασκευές-Ανάπτυξη Λογισμικού και Διδακτική χρήση του)
13	Εφαρμοσμένη Στατιστική	27	Παιδαγωγική: Διδασκαλία και Μάθηση ΦΕ	41	Στατιστική και Διοίκηση Κινδύνου στην Εκπαίδευση
14	Διδακτική των Φυσικών Επιστημών – Εκπαιδευτική Τεχνολογία	28	Διδακτική Μαθηματικών – Λογική	42	Φυσική Ατομική και Ηλεκτρονική Δομή Συμπυκνωμένης Ύλης

είναι σαθρή είναι άκρως παρακινδυνευμένη η επισήμανση, που για την πρώτη κατηγορία των Επιστημών της Εκπαίδευσης, μοιάζει εν πολλοίς να «στέκει». Οντως, φαίνεται να διαπερνά τα όρια του σοβαρού η επισήμανση ότι οι Φυσικο-μαθηματικές

Επιστήμες (ως...γνωστικό αντικείμενο) διαπερνούν κατά πολύ τα «αναγκαία» για το Δημοτικό Σχολείο.

Επιπλέον, η υπέρβαση των επιστημολογικών ορίων στη συγκρότηση των απαραίτητων προϋποθέσεων για τα ΠΠΣ των Παιδαγωγικών Τμημάτων Δημοτικής Εκπαίδευσης, οδηγεί στην ένταξη σε αυτά όλων, συλλήβδην, των... Φυσικομαθηματικών Επιστημών.

1.3. Μέλη ΔΕΠ Θεωρητικών Επιστημών

Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται τα υπόλοιπα 49 γνωστικά αντικείμενα με τα οποία διορίστηκαν τα μέλη ΔΕΠ των ΠΤΔΕ.

Με βάση τον πίνακα 4:

- α. 2 άσπρα
- β. 22 ανοικτό γκρι
- γ. 25 σκούρο γκρι.

Το χαρακτηριστικό αυτής της κατηγορίας είναι ότι η κατηγορία (γ) είναι η πολυπληθέστερη. Ομως, σε αντίθεση με την προηγούμενη κατηγορία, εδώ το πρόβλημα δεν φαίνεται να είναι τόσο επιστημολογικό όσο επιστημονικής διάχυσης. Πράγματι, ενώ τα ΓΑ παρουσιάζονται, στις περισσότερες περιπτώσεις, επιστημολογικώς στέρεα, η ύπαρξή τους πιστοποιεί την έλλειψη ορίων στα ΠΠΣ των ΠΤΔΕ. Είναι εκείνο που και άλλοτε έχει επισημανθεί⁶, ότι δηλαδή με τη δημιουργία των Πανεπιστημιακών Τμημάτων εκπαίδευσης δασκάλων, καταργήθηκε εκ των πραγμάτων κάτι που φαίνεται να ήταν, τελικά, ευεργετικό: η δια Νόμου δέσμευση τα μαθήματα της αρχικής εκπαίδευσης των δασκάλων να είναι **σε σχέση και αναφορά** με ό,τι διδάσκεται στο Δημοτικό Σχολείο (τουλάχιστον ως προς τα ΓΑ διδασκαλίας στα ΔΣ).

Επιπλέον, και εδώ φαίνεται ότι το «Δ.Ε.» (Δημοτική Εκπαίδευση) είναι ιδιαίτερος στενό για το πλαίσιο που σηματοδοτούν οι Θεωρητικές Επιστήμες, αν υποθέσει κανείς ότι αυτές (όπως και οι Θετικές Επιστήμες), ως τέτοιες, αποτελούν συστατικό στοιχείο της αρχικής εκπαίδευσης του Δασκάλου.

⁶ ΣΤΑΜΕΛΟΣ Γ., 1999, *Σύγχρονα Θέματα Εκπαιδευτικής Πολιτικής*, εκδ. Αρμός, σελ.179.

Πίνακας 4: Μέλη ΔΕΠ ΠΤΔΕ με γνωστικό αντικείμενο στις Θεωρητικές Επιστήμες					
1	Αρχαία Ελληνική Φιλολογία	17	Ελληνική Φιλολογία	33	Εφαρμοσμένη Γλωσσολογία με έμφαση στη Διδακτική των Ξένων Γλωσσών και τη μετακωδικοποίηση
2	Νεοελληνική Λογοτεχνία με έμφαση στην Παιδική Λογοτεχνία και τη Διδακτική της	18	Νεοελληνικό Θέατρο και Πολιτισμός τροπ. Θεατρολογία	34	Λαογραφία
3	Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία	19	Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας- Δυτικές Ευρωπαϊκές Κυριαρχίες στον Ελληνικό Χώρο και Ιστορία των Θεσμών τροπ. Νεότερη Ελληνική Ιστορία και Διδακτική της Ιστορίας	35	Νεοελληνική Φιλολογία με έμφαση στην Παιδική Λογοτεχνία
4	Νεοελληνική Γλώσσα – Ανάλυση του Λόγου	20	Φιλολογική Λαογραφία τροπ. Λαογραφία	36	Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης με έμφαση στην Ιστορία της Εκπαίδευσης του Υπόδουλου Ελληνισμού
5	Πρώτη Ανάγνωση και Γραφή	21	Νεοελληνική Γλώσσα με έμφαση στη σύνταξη, τη σημασιολογία και την υφολογία	37	Νεοελληνική Γλώσσα με έμφαση στη διδασκαλία της στο Δημοτικό Σχολείο
6	Νεοελληνική Λογοτεχνία	22	Νεοελληνική Λογοτεχνία και η Διδακτική της	38	Νεότερη Ελληνική Ιστορία – Πολιτικές και Κοινωνικές Εξελίξεις
7	Παιδική Λογοτεχνία	23	Διδασκαλία και Μάθηση της Μητρικής Γλώσσας	39	Παιδαγωγική: Διδασκαλία Γλωσσικών Μαθημάτων και Στοχαστικοκριτική Διδασκαλία
8	Εφαρμοσμένη Γλωσσολογία και Διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας	24	Νεοελληνική Λογοτεχνία	40	Αρχαία Ελληνική και Βυζαντινή Φιλοσοφία και Θεολογία
9	Διδακτική Ξένων Γλωσσών και Διαπολιτισμική Εκπαίδευση	25	Νεοελληνική Γλώσσα με έμφαση στην Σχέση Γλώσσα και Κείμενα	41	Διδακτική των Κοινωνικών Σπουδών
10	Ιστορία και Διδακτική της Ιστορίας	26	Ιστορία: Ιστορία της Κρήτης	42	Παιδαγωγική της Λογοτεχνίας
11	Διδακτική της Νεοελληνικής Γλώσσας	27	Γλωσσολογία	43	Ελληνική Φιλολογία με έμφαση στις Κλασικές Σπουδές και την Παιδική Λογοτεχνία
12	Θρησκευολογία και Φιλοσοφία της Θρησκείας	28	Ιστορία Νεοελληνικής Εκπαίδευσης	44	Διδακτική των Κοινωνικών Επιστημών με έμφαση στη Διδακτική της Γεωγραφίας και στη Μελέτη του Περιβάλλοντος
13	Ιστορία και Πολιτισμός του Ισλάμ στο Βαλκανικό Χώρο	29	Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία	45	Αισθητική Αγωγή με ιδιαίτερη έμφαση στα Εργαστήρια για τις Εικαστικές Τέχνες

14	Ιστορία του Νέου Ελληνισμού	30	Διδακτική της Γλώσσας	46	Αισθητική Παιδεία με έμφαση στις Εικαστικές Τέχνες και στην εφαρμογή τους στην Εκπαίδευση
15	Νεοελληνική Γλώσσα και η Διδακτική της	31	Φιλοσοφία της Τέχνης και του Πολιτισμού	47	Θεατρική Παιδεία και Αγωγή του Λόγου
16	Ιστορία – Πολιτισμός Ελληνικής Αρχαιότητας	32	Ιστορία και η Διδακτική της	48	Φιλοσοφία με έμφαση στη Φιλοσοφία της Παιδείας και την Κοινωνική Φιλοσοφία
				49	Φιλοσοφία με έμφαση στη Γνωσιολογία – Ηθική και Φιλοσοφία της Παιδείας

4. Καταλήγοντας...

Συνοψίζοντας τα ΓΑ όπως παρουσιάστηκαν ως τώρα, έχουμε τον πίνακα 5.

	Επιστήμες της Εκπαίδευσης	Θετικές Επιστήμες	Θεωρητικές Επιστήμες	Σύνολο
Ασπρο	4	3	2	9
Ανοικτό γκρι	84	23	22	129
Σκούρο γκρι	12	16	25	53

Είναι σαφές ότι η ουσία του εν λόγω πίνακα βρίσκεται στο γεγονός ότι ελάχιστα ΓΑ είναι σε άμεση και ρητή αναφορά με το Δημοτικό Σχολείο (ΔΣ). Η συντριπτική πλειονότητα βρίσκεται στο χώρο που υπερβαίνει το ΔΣ εμπεριεχοντάς το. Τέλος μία όχι αμελητέα ποσότητα ΓΑ κατατάσσονται στην κατηγορία «παράδοξα».

Μάλιστα, μερικά «πολύ παράδοξα» ΓΑ οδηγούν στην αμφισβήτηση μιάς σχέσης που φάνταζε προφανής και σταθερή: τη σχέση «ΓΑ διορισμού» και «μαθημάτων διδασκαλίας» ενός μέλους ΔΕΠ. Πράγματι, από μια δειγματοληπτική εξέταση που βασίζεται στα παρόντα δεδομένα και στα προσφερόμενα μαθήματα των ΠΤΔΕ⁷, φαίνεται ότι η εν λόγω σχέση είτε δεν υφίσταται πάντα είτε είναι χαλαρότατη... Πάντως, αυτό το σημείο χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση που να περιλαμβάνει όλα τα μέλη ΔΕΠ των ΠΤΔΕ για να αποφευχθεί η πιθανότητα παραμορφωτικών γενικεύσεων.

⁷ Δες παραρτήματα στο ΣΤΑΜΕΛΟΣ Γ., 1999, *Τα Πανεπιστημιακά Παιδαγωγικά Τμήματα: Καταβολές-Παρούσα Κατάσταση-Προοπτικές*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.

Καταλήγοντας θα λέγαμε ότι ως τώρα γνωρίζαμε ότι υπήρχε μία προβληματική εικόνα στη συγκρότηση των ΠΠΣ των ΠΤΔΕ, τα οποία έδιναν την εντύπωση ασύνδετης και ανεξέλεκτης επιστημονικής σύλληψης. Σήμερα, καταλαβαίνουμε καλύτερα ότι τα ΠΤΔΕ της χώρας φαίνεται να έχουν αναλάβει την απέλπιδα προσπάθεια να συμπεριλάβουν στο ΠΠΣ όλες τις Κοινωνικές, Θετικές και Θεωρητικές Επιστήμες, τείνοντας να αντικαταστήσουν ολόκληρα Πανεπιστήμια (πχ. Πάντειο) ή Σχολές (Φιλοσοφική, Θετικών Επιστημών, κτλ)!

Με βάση την ανάλυση που παρατέθηκε, μπορεί κανείς να κάνει ένα επιπλέον βήμα. Εξετάζοντας τα γνωστικά αντικείμενα των μελών ΔΕΠ των ΠΤΔΕ της χώρας μπορεί να διατυπώσει την άποψη ότι η συγκρότηση των ΠΠΣ αντιμετωπίζει ένα πολλαπλό πρόβλημα, τριπλής φύσεως και πολλαπλής σύνθεσης.

Πρώτον, ένα πρόβλημα επιστημολογικής φύσεως που εμπεριέχει τρεις τουλάχιστον διαστάσεις: επιστημονική ταυτότητα, επιστημονική οριοθέτηση, επιστημονική συγκρότηση. Το εν λόγω πρόβλημα αναδεικνύεται ακόμα περιπλοκότερο λόγω της διαφορετικής σύνθεσής του ανά ευρύτερη επιστημονική περιοχή αναφοράς (Επιστήμες της Εκπαίδευσης, Θετικών Επιστημών, Θεωρητικών Επιστημών).

Το εν λόγω πρόβλημα έχει ίσως τις ρίζες του στο γεγονός ότι, σε σύγκριση με τη διεθνή πραγματικότητα (η οποία δεν είναι παρόλα αυτά δίχως προβλήματα...), στην Ελλάδα δεν διαχωρίζονται δύο καταρχήν διαφορετικοί επιστημονικοί κλάδοι οι Επιστήμες της Εκπαίδευσης (Educational Sciences για την αγγλόφωνη παράδοση, Sciences de l'Education για τη γαλλόφωνη) και η Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών (Teacher Education/Training). Ο πρώτος παράγει ερευνητές και διανοούμενους για την εκπαίδευση και ο δεύτερος εκπαιδευτικούς της πράξης. Οι εκπαιδευτικοί της πράξης, αν και εφόσον το επιθυμούν μπορούν, ως εξειδίκευση, να ασχοληθούν και με τον πρώτο κλάδο (στην πραγματικότητα δε, οι εκπαιδευτικοί της πράξης είναι εκείνοι που παρακολουθούν, συνήθως, κατά πλειονότητα τα μεταπτυχιακά προγράμματα των Επιστημών της Εκπαίδευσης, στην προσπάθειά τους να συστηματοποιήσουν την εμπειρία τους...)⁸. Παρ'όλα αυτά, όταν εκπαιδεύονται για το επάγγελμα του εκπαιδευτικού ασχολούνται βασικά με τα γνωστικά αντικείμενα του σχολείου (και όχι γενικά των Θετικών και Θεωρητικών Επιστημών), με τη διδακτική και την πρακτική άσκηση (γνωστικών αντικειμένων του σχολείου) και με κάποιες γενικές

⁸ Σε πολλές περιπτώσεις δε, οι Επιστήμες της Εκπαίδευσης δεν έχουν βασικό κύκλο σπουδών. Παρέχονται μόνο σε μεταπτυχιακό επίπεδο.

γνώσεις που αφορούν το χώρο των Επιστημών της Εκπαίδευσης, δίχως όμως να γίνονται εξειδικευμένοι ερευνητές ή διανοούμενοι της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Δεύτερον, ένα πρόβλημα, θεσμικής φύσεως, το οποίο παραπέμπει στο τεχνικό και ιδιαιτέρως στενό και εν πολλοίς παραμορφωτικό διαχωρισμό της Δημοτικής Εκπαίδευσης από το σύνολο της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Πολύ περισσότερο σήμερα που αυτή, ξεφεύγοντας από το παραδοσιακό επίσημο, τυπικό και διαβαθμισμένο εκπαιδευτικό σύστημα, ξεδιπλώνεται σε ένα τεράστιο φάσμα εκπαιδευτικών υπηρεσιών που έχουμε συνηθίσει να κωδικοποιούμε ως «δια βίου μάθηση».

Εκτός όμως από αυτά τα δύο προβλήματα, φαίνεται να υπάρχει και ένα τρίτο, που συνήθως αποκρύπτεται: το συντεχνιακό.

Χρησιμοποιώντας τα στοιχεία που προέκυψαν φαίνεται ότι η δράση ατόμων και ομάδων (συμφερόντων ή «αυλών») επηρεάζει καθοριστικά την ανάπτυξη των ΠΤΔΕ σε σχέση με τα ΓΑ (γεγονός που αποδεικνύει, παρ'όλα αυτά και παρά τα αντιθέτως θρυλούμενα, την ύπαρξη σημαντικής αυτονομίας ως προς την κεντρική διοίκηση, αυτονομία, η οποία, με τη σειρά της αποδεικνύει τα όριά της...).

Κλείνοντας, η άποψή μας, που συγκροτείται με βάση τα έως σήμερα δεδομένα της ανάλυσης, δεν μπορεί να είναι αισιόδοξη. Πέρα από τα επιστημολογικά και θεσμικά προβλήματα, που είναι όντως σημαντικά, ο πολύ περιορισμένος αριθμός ΓΑ, που είναι σε άμεση σχέση και αναφορά με το ΔΣ και η δράση ατόμων και ομάδων σε συνδυασμό με την αδιαπραγμάτευτη, παρ'όλα αυτά, πανεπιστημιακή αυτονομία, οδηγούν στην εκτίμηση ότι η παρούσα κατάσταση στα ΠΤΔΕ της Ελλάδας δεν είναι εύκολα αναστρέψιμη...